

УДК 94:[329:342.843.1:502/504](477)"2002"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/103-4>

Егор ЖУРКИН,
orcid.org/0000-0002-9533-5473
доктор філософії в галузі історії,
асистент кафедри новітньої історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) egorzhurkin@ukr.net

ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОГРАМАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПОЧАТКУ 2000-Х РОКІВ

Статтю присвячено дослідженню екологічних ідей у програмних документах українських політичних партій і виборчих блоків під час парламентської виборчої кампанії 2002 р. Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного вивчення місця екологічної проблематики у програмних засадах політичних сил та її ролі у формуванні державної екологічної політики. Попри значну кількість досліджень парламентських виборів 2002 р., екологічний компонент передвиборчих програм досі не був предметом окремого історичного аналізу.

Метою статті є дослідження висвітлення екологічних питань у програмних документах політичних партій і виборчих блоків, які брали участь у парламентських виборах 2002 р., а також визначення особливостей інтерпретації ними проблем охорони довкілля, екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів і подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Джерельну основу становлять програмні документи політичних партій і виборчих блоків, матеріали Центральної виборчої комісії, звіти міжнародних спостерігачів та наукові праці.

У результаті дослідження здійснено історичний аналіз репрезентації екологічної проблематики у передвиборчих програмах 33 політичних партій і виборчих блоків та визначено рівень представленості природоохоронних положень від комплексних екологічних концепцій до поодиноких згадок або повної відсутності екологічної тематики. Встановлено, що політичні сили інтегрували екологічні питання з різним ступенем системності, пов'язуючи їх із соціально-економічним розвитком, аграрною політикою, енергетичною безпекою, модернізацією виробництва, подоланням наслідків Чорнобильської катастрофи та державотворчими процесами. Найбільш комплексно екологічні ідеї були представлені у програмах Партії Зелених України, виборчого блоку «Новий світ», Української Національної Асамблеї та Української Морської Партії. Доведено, що екологічна проблематика у виборчій кампанії 2002 р. вже стала складовою політичного дискурсу, проте ще не перетворилася на обов'язковий елемент програм більшості політичних сил.

Ключові слова: екологічні ідеї, політичні партії, передвиборчі програми, парламентські вибори 2002 р., історична екологія, охорона довкілля, природні ресурси.

Yehor ZHURKIN,
orcid.org/0000-0002-9533-5473
PhD in History,
Assistant at the Department of Contemporary History of Ukraine
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) egorzhurkin@ukr.net

ENVIRONMENTAL ISSUES IN THE ELECTION PLATFORMS OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES IN THE EARLY 2000S

The article examines environmental ideas reflected in the program documents of Ukrainian political parties and electoral blocs during the 2002 parliamentary election campaign. The relevance of the study lies in the need for a comprehensive analysis of the place of environmental issues in the programmatic principles of political forces and their role in shaping Ukraine's state environmental policy. Although the 2002 parliamentary elections have been widely studied, the environmental component of election programs has not previously been the subject of a separate historical analysis.

The purpose of the article is to examine the representation of environmental issues in the program documents of political parties and electoral blocs that participated in the 2002 parliamentary elections and to identify the specific ways they interpreted environmental protection, environmental security, the sustainable use of natural resources, and the consequences of the Chernobyl disaster. The source base includes the program documents of political parties and electoral blocs, materials of the Central Election Commission of Ukraine, reports of international observers, and scholarly publications.

The study provides a historical analysis of the representation of environmental issues in the election programs of 33 political parties and electoral blocs and identifies different levels of attention to environmental protection, ranging from comprehensive environmental concepts to isolated references or the complete absence of environmental topics. It has been

established that political forces integrated environmental issues into their programs with varying degrees of consistency, linking them to socio-economic development, agricultural policy, energy security, industrial modernization, mitigation of the consequences of the Chernobyl disaster, and state-building processes. The most comprehensive environmental ideas were presented in the programs of the Green Party of Ukraine, the New World Electoral Bloc, the Ukrainian National Assembly, and the Ukrainian Maritime Party. The study demonstrates that environmental issues had become part of Ukraine's political discourse by the 2002 parliamentary election campaign; however, they had not yet evolved into an essential component of the programs of most political parties.

Key words: *environmental ideas, political parties, campaign platforms, the 2002 parliamentary elections, historical ecology, environmental protection, natural resources.*

Постановка проблеми. Екологічна проблематика посідає дедалі важливіше місце у сучасних історичних дослідженнях, оскільки дозволяє простежити не лише еволюцію державної природоохоронної політики, а й трансформацію суспільних пріоритетів, політичних ідеологій та механізмів взаємодії держави і громадянського суспільства. Для України ця тема має особливе значення, адже формування екологічної політики відбувалося в умовах подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, економічної трансформації та становлення демократичної політичної системи.

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. питання охорони довкілля, екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів і ліквідації наслідків техногенних катастроф поступово виходили за межі виключно державної природоохоронної політики та ставали предметом політичної конкуренції. Це знайшло відображення у програмних документах політичних партій і виборчих блоків, які дедалі частіше включали екологічні положення до своїх передвиборчих платформ, поєднуючи їх із соціальною, економічною, енергетичною, аграрною та євроінтеграційною проблематикою.

Питання, пов'язані з вирішенням екологічних проблем піднімалися під час виборчих кампаній в Україні. Показовими у цьому контексті є парламентські вибори 2002 р., які відбувалися в умовах активного розвитку багатопартійності, посилення політичної конкуренції та розширення впливу інститутів громадянського суспільства на політичні процеси. Саме аналіз передвиборчих програм дозволяє визначити місце екологічної тематики у структурі програмних пріоритетів різних політичних сил, виявити особливості інтерпретації екологічних викликів та оцінити ступінь інтеграції природоохоронних ідей у ширші концепції державного розвитку.

Попри наявність значної кількості праць, присвячених розвитку державної екологічної політики, екологічна складова передвиборчих програм українських політичних партій досі не стала предметом окремого комплексного історичного дослідження. Це зумовлює актуальність звернення до

програмних документів учасників парламентської кампанії 2002 р. як важливого джерела для вивчення місця екологічної проблематики у політичному дискурсі початку ХХІ ст.

Аналіз досліджень. Проблематика екологічної політики, розвитку екологічного руху та його місця у суспільно-політичному житті України вже стала предметом наукових досліджень українських істориків і політологів. Водночас більшість наявних праць присвячена або становленню екологічного руху, або сучасним екологічним політичним партіям, тоді як екологічна складова програмних документів учасників парламентських виборів 2002 р. комплексно не аналізувалася.

Історичні передумови формування екологічного руху в Україні досліджувала кандидатка історичних наук М. Алексієвець. Авторка проаналізувала основні тенденції розвитку природоохоронних громадських ініціатив у контексті національно-державного відродження України наприкінці 1980-х – у 1990-х рр., показавши взаємозв'язок між екологічною активністю населення, демократизаційними процесами та становленням громадянського суспільства (Алексієвець, 2011). Значну увагу екологічній проблематиці періоду незалежності також приділила Л. Ковпак, яка дослідила місце екологічних питань у програмних документах та практичній діяльності Народного руху України, розкривши взаємозв'язок між природоохоронною політикою та процесами державотворення (Ковпак, 2009).

Політологічний аспект розвитку екологічного руху представлений у працях М. Тимченка, який проаналізував особливості становлення екологічних рухів в Україні та проблеми їх інституціоналізації (Тимченко, 2021). Порівнюючи український і європейський досвід, дослідник дійшов висновку, що екологічні партії поступово сформували власну ідеологічну нішу, а в більшості країн Європи стали впливовими парламентськими силами. Проблеми інтеграції екологічної тематики до українського політичного процесу досліджувала Ю. Калюжна (Калюжна, 2020). Авторка виокремила низку чинників, які стримували розвиток екологічної політики в Україні, серед яких низький рівень полі-

тичної компетентності керівництва екологічних партій, внутрішньопартійні конфлікти, нездатність до політичної кооперації та переважно декларативний характер екологічних положень у програмах багатьох політичних сил.

Сучасний етап розвитку екологічних партій досліджував А. Бугайчук, який здійснив аналіз програмних документів і публічних декларацій українських екологічних партій та політичних сил із виразною природоохоронною складовою у 2019–2021 рр., визначивши ступінь їх відповідності класичній «зеленій» ідеології (Бугайчук, 2021).

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові документи та опубліковані матеріали. Насамперед це матеріали Центральної виборчої комісії України щодо проведення парламентських виборів 2002 р., Заключний звіт місії спостерігачів ОБСЄ/БДПІЛ про парламентські вибори 31 березня 2002 р., аналітичні матеріали Світового банку, а також документи, опубліковані на офіційному сайті громадської організації «Екологія. Право. Людина», які дозволяють простежити еволюцію державної екологічної політики та міжнародних підходів до охорони навколишнього природного середовища.

Попри наявність значної кількості праць, присвячених екологічному руху, екологічній політиці та розвитку партійної системи України, спеціальне комплексне дослідження екологічних ідей у програмних документах політичних партій і виборчих блоків під час парламентської виборчої кампанії 2002 р. відсутнє. Саме ця обставина визначає наукову актуальність запропонованого дослідження та його місце у сучасній українській історіографії.

Мета статті – дослідити відображення шляхів вирішення екологічних проблем у програмних документах українських політичних партій і виборчих блоків під час виборчої кампанії до Верховної Ради України у 2002 р.

Виклад основного матеріалу. Екологічна проблематика в Україні з 1986 р. набула загальнополітичного значення після Чорнобильської катастрофи і надалі стала одним із важливих елементів суспільно-політичного дискурсу. Цей феномен був зумовлений не лише необхідністю реагування на численні екологічні виклики, а й усвідомленням їхнього безпосереднього впливу на економічний розвиток, здоров'я населення, національну безпеку та якість життя громадян. Саме тому природоохоронна тематика дедалі активніше інтегрувалася у діяльність органів державної влади, політичних партій та інших інститутів громадянського суспільства.

Витоки екологічної кризи в незалежній Україні значною мірою пов'язані зі спадщиною радянської моделі господарювання. Прискорена індустріалізація, концентрація важкої промисловості, домінування військово-промислового комплексу та багаторічне ігнорування природоохоронних вимог сформували надмірне техногенне навантаження на навколишнє середовище. Наслідком цього стало суттєве забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів і ґрунтів, особливо у великих промислових центрах країни. На такі проблеми звертав увагу Президент України Л. Кучма під час виступу на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1997 р., наголошуючи, що екологічні виклики стали одним із найбільш складних наслідків попередньої моделі економічного розвитку (Ковпак, 2009: 135).

Переломним моментом у формуванні суспільного ставлення до екологічних проблем стала аварія на Чорнобильській атомній електростанції у 1986 р. Її наслідки значно посилили увагу громадськості до питань екологічної безпеки та стимулювали виникнення численних природоохоронних ініціатив. У другій половині 1980-х рр. в Україні почали активно формуватися громадські об'єднання, які виступали проти промислового забруднення, обстоювали збереження природних ресурсів та вимагали запобігання реалізації екологічно небезпечних проєктів. Як зазначає М. Алексієвець, на відміну від країн Західної Європи, де екологічні рухи виникали переважно в умовах високого рівня матеріального добробуту, український природоохоронний рух формувався на тлі глибокої соціально-економічної кризи та фактичної відсутності можливостей громадян впливати на державну політику, у тому числі у сфері охорони довкілля (Алексієвець, 2011: 78–79). Таким чином, екологічний рух в Україні від самого початку набув не лише природоохоронного, а й виразного громадсько-політичного характеру.

Подальший розвиток цих процесів сприяв політизації екологічної проблематики. У вересні 1990 р. на базі екологічної асоціації «Зелений світ» була створена Партія зелених України, яка поставила за мету вирішення екологічних проблем політичними засобами та участь у виборчому процесі. Водночас Верховна Рада УРСР ухвалила низку нормативних актів, покликаних реагувати на критичний стан довкілля. Зокрема, постановою від 1 серпня 1990 р. територію України було проголошено зоною екологічного лиха, а за декілька місяців ухвалено рішення про невідкладні заходи щодо захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, що започаткувало формування спеціалізованих

природоохоронних і радіаційно-захисних інституцій (Постанова ВРУ №95-ХІІ, 1990).

Після відновлення незалежності Україна розпочала формування власної системи державного управління у сфері охорони довкілля. Впродовж 1990-х рр. було створено профільні органи виконавчої влади, розширено нормативно-правову базу природоохоронної діяльності, започатковано функціонування екологічних фондів та активізовано міжнародне співробітництво у сфері захисту навколишнього середовища (Україна. Звіт, 2016). Важливим етапом стало затвердження Верховною Радою України у 1998 р. постанови «Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки». У ньому офіційно визнавалося, що екологічна ситуація в державі має кризовий характер, а однією з головних причин цього визначалась структурна орієнтація економіки на розвиток екологічно небезпечних сировинно-видобувних і ресурсоємних галузей (Постанова ВРУ №188/98-ВР, 1998). Ухвалення цього документа засвідчило перехід від реагування на окремі екологічні проблеми до вироблення комплексної державної стратегії у сфері природоохоронної політики.

Водночас екологічна політика дедалі більше інтегрувалася до міжнародного правового простору. Важливе значення мало підписання у 1998 р. Організації конвенції, яка закріпила право громадян на доступ до екологічної інформації, участь в ухваленні екологічно значущих рішень та судовий захист цих прав. Її імплементація сприяла розвитку механізмів екологічної демократії та розширенню участі інститутів громадянського суспільства у формуванні державної природоохоронної політики (Організація конвенція, 1998).

Посилення уваги суспільства до екологічної проблематики закономірно позначилося і на розвитку партійної системи. Показовим стало проходження Партії зелених України до Верховної Ради України за результатами парламентських виборів 1998 р., на яких політична сила здобула 5,43% голосів виборців (ЦВК, 1998). Цей результат засвідчив, що питання охорони довкілля, екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів поступово перетворювалися на самостійний напрям політичної конкуренції. Унаслідок цього дедалі більше політичних партій почали включати екологічні питання до своїх програмних документів, поєднуючи їх із соціальною політикою, економічними реформами, питаннями енергетичної безпеки та європейської інтеграції (Ковпак, 2009: 78).

Таким чином, напередодні парламентських виборів 2002 р. до ВРУ екологічна проблематика вже посідала помітне місце у суспільно-політичному житті України. Вона поєднувала наслідки тривалої екологічної кризи, розвиток громадського природоохоронного руху, становлення державної екологічної політики та поступове входження природоохоронних питань до програм політичних партій.

Парламентські вибори 31 березня 2002 р. стали важливим етапом політичного розвитку України початку ХХІ ст., оскільки саме вони мали засвідчити, наскільки держава просунулася у напрямі демократизації після попередніх парламентських виборів 1998 р. та президентської кампанії 1999 р. У заключному звіті місії спостерігачів ОБСЄ/БДПЛ зазначалося, що вибори до Верховної Ради України 2002 р., попри наявні проблеми, продемонстрували певний поступ порівняно з виборчим процесом 1998 р. і наблизили Україну до виконання міжнародних зобов'язань у сфері демократичних виборів. Водночас ці вибори відбувалися в умовах складної внутрішньополітичної ситуації, що суттєво впливала на характер передвиборчої кампанії та суспільне сприйняття її результатів (Заключний звіт, 2002: 5–6).

Політичний контекст виборів визначався напруженими відносинами між депутатами Верховної Ради попереднього скликання та Президентом України Леонідом Кучмою. Протистояння між законодавчою і виконавчою гілками влади ускладнювало проведення реформ і посилювалося наслідками всеукраїнського референдуму 2000 р., результати якого парламент не імплементавав. Запропоновані на референдумі зміни могли істотно посилити президентську владу, зокрема шляхом спрощення процедури розпуску парламенту, скасування депутатської недоторканності, запровадження двопалатного парламенту та скорочення кількості народних депутатів із 450 до 300. Таким чином, вибори 2002 р. відбувалися не лише як чергове оновлення парламенту, а й як елемент ширшої боротьби за баланс повноважень у системі державної влади.

У парламентських виборах 2002 р. взяли участь 33 політичні партії та виборчі блоки, політична конкуренція між якими знайшла відображення у передвиборчих програмах, що репрезентували різні бачення подальшого розвитку держави. Поряд із традиційними питаннями державотворення, економічних реформ, соціальної політики та зовнішньополітичного курсу окремі політичні сили приділяли увагу проблемам охорони довкілля, екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів.

Найчастіше політичні сили акцентували на необхідності подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, забезпеченні екологічної безпеки населення, охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів, модернізації екологічно небезпечних виробництв, удосконалення системи державного управління у сфері охорони довкілля. Водночас характер висвітлення цих питань суттєво відрізнявся: деякі політичні сили пропонували комплексні підходи до формування державної екологічної політики, тоді як інші обмежувались лише окремими декларативними положеннями або пов'язували екологічні проблеми із соціально-економічним розвитком країни.

За рівнем представленості екологічної проблематики передвиборчі програми політичних партій і виборчих блоків доцільно поділити на чотири групи. До першої належать програми з виразно артикульованою екологічною позицією, у яких питання охорони довкілля та екологічної безпеки становили один із ключових напрямів політичної діяльності. Другу групу складають програми, у яких екологічна проблематика була представлена, однак не посідала провідного місця, інтегруючись переважно до ширших соціально-економічних, аграрних чи енергетичних пріоритетів. До третьої групи віднесено програми, що містили лише фрагментарні згадки про окремі екологічні питання без формування цілісного бачення державної екологічної політики. Четверту групу становлять програми, у яких екологічна проблематика взагалі була відсутня.

До першої категорії, де екологічна проблематика була найпослідовніше представлена, варто віднести програму Партії Зелених України. Вона виступала носієм концепції екостійкого розвитку в умовах постіндустріального суспільства, що відображалось у гаслі: «лише екологічно чисте є економічно вигідним». Програма партії охоплювала широкий спектр природоохоронних заходів: розвиток екологічно безпечних виробництв, упровадження європейських норм водоспоживання та водоочищення, впорядкування сміттєзвалищ відповідно до екологічних стандартів, комплексну утилізацію комунальних і промислових відходів, розширення територій національних парків і заповідників, розвиток безпечних енергетичних потужностей, раціональне енергоспоживання, утилізацію застарілої зброї, екологічне страхування життя та виробництва, розвиток транспорту, що не погіршує стан довкілля, гуманне поводження з тваринами, а також проголошення України зоною, вільною від ядерної зброї (ІЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1.

Спр. 100. Арк. 16–18). Така програма була однією з найбільш системних, оскільки поєднувала економічні, енергетичні, правові, природоохоронні та гуманітарні аспекти екологічної політики.

До політичних сил із виразно артикульованою екологічною складовою належав також виборчий блок політичних партій «Українська партія та Всеукраїнська партія міжнародного порозуміння «Новий світ»». У його програмі екологічна криза подавалася як одна з ключових загроз для здоров'я населення та майбутнього української нації. Блок пропонував структурну перебудову національного господарського комплексу шляхом скорочення питомої ваги матеріаломістких і екологічно шкідливих виробництв, обов'язкове будівництво очисних споруд, державне фінансування екологічно безпечних галузей енергетики та приведення екологічного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Окремо наголошувалося на відмові від будівництва нових ядерних реакторів, що пояснювалося негативним досвідом Чорнобильської катастрофи та відсутністю потреби у збільшенні енергогенеруючих потужностей (Політичні партії, 2002: 99). Отже, екологічна програма блоку поєднувала природоохоронні, енергетичні та соціально-демографічні мотиви, розглядаючи якість довкілля як передумову збереження здоров'я населення і сталого розвитку держави.

Помітне місце екологічна проблематика займала у програмі Української Національної Асамблеї. УНА розглядала охорону довкілля не ізольовано, а як складову ширшої стратегії національного розвитку. Партія виступала за політику охорони навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, посилення екологічної безпеки та впровадження еколого-економічної моделі господарського розвитку. Важливим було й положення про ефективний контроль за використанням національного багатства, природних і матеріальних ресурсів. У соціальному вимірі екологічна ідея доповнювалася тезою про розвиток малих міст і сільських територій як простору, сприятливого для біологічного та культурного відтворення нації. Таким чином, у програмі УНА екологічна політика була інтегрована в державотворчу, соціальну та економічну стратегію партії (Політичні партії, 2002: 203–208).

Специфічний галузевий характер мала екологічна складова програми Української Морської Партії. Її природоохоронні ідеї були безпосередньо пов'язані з розвитком морегосподарського комплексу, портової інфраструктури, рибного господарства, морського транспорту, туризму й

оздоровчо-лікувальних послуг. Партія виступала за реалізацію загальнонаціональної програми екологічного захисту населення, що передбачала розвиток екологічно чистих форм виробництва, морських видів спорту, туризму та соціально-культурної реабілітації. У цьому випадку екологічна безпека розглядалася не як самостійна ідеологічна домінанта, а як необхідна умова модернізації морської галузі та утвердження України як морської держави (Політичні партії, 2002: 235–239).

До другої групи передвиборчих програм, у яких екологічна проблематика була присутня, проте не визначала загальної логіки передвиборчої платформи можна віднести виборчий блок «За Єдину Україну», який декларував гарантування екологічної безпеки країни та чистого довкілля для прийдешніх поколінь. Важливе місце відводилося подоланню наслідків Чорнобильської катастрофи й соціальному захисту постраждалих від аварії на ЧАЕС. У сфері екологічної безпеки блок виступав за розвиток законодавчої бази, застосування економічних стимулів для раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки атомних електростанцій, поліпшення екологічного стану річок України та якості питної води, оздоровлення екологічної ситуації у Донецько-Придніпровському регіоні, а також реконструкцію і будівництво нових комунальних очисних каналізаційних споруд [ЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 118–121].

Фрагментарно, але достатньо виразно екологічні положення були представлені у програмі Комуністичної партії України. Партія позиціонувала себе як опозиційна до тодішньої влади й порушувала питання збереження та оздоровлення навколишнього середовища, активізації подолання наслідків Чорнобильської катастрофи і захисту прав чорнобильців (ЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 19–22). Водночас аналіз цих положень свідчить, що екологічна тематика використовувалася переважно в соціально орієнтованому контексті, тобто як елемент захисту населення, а не як самостійна природоохоронна стратегія.

Схожу логіку демонстрував Блок Наталії Вітренко, у програмі якого екологічна складова інтегрувалася в соціально-економічний курс. Основна увага приділялася збереженню природних ресурсів як загальнонародної власності, розвитку екологічно безпечних та енергозберігаючих технологій, а також забезпеченню екологічної безпеки населення. Водночас екологічна проблематика поєднувалася із соціальним захистом громадян, зокрема осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Отже, блок роз-

глядав вирішення екологічних питань переважно крізь призму державного контролю над природними ресурсами, модернізації виробництва та соціального захисту населення (ЦВК, 2002).

Виборчий блок «Демократична Україна» – партія «Демократичний союз» у сфері екологічної політики пропонував запровадити національну програму екологічної безпеки і відвернення техногенних катастроф (ЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 35). Попри лаконічність формулювання, сама постановка питання свідчила про усвідомлення взаємозв'язку між екологічними ризиками, техногенною безпекою та державною політикою.

Виборчий блок «Проти всіх» використовував екологічну риторику як один із маркерів загальної критики чинної влади. Блок виступав проти «безсилої екологічної політики» та проголошував орієнтацію «за чисте довкілля». Екологія в цьому випадку визнавалася одним із пріоритетів політичної сили поряд із духовністю, ефективною економікою, щасливою сім'єю, соціальним захистом і національною безпекою (ЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 55–56). Однак програмні положення залишалися переважно декларативними і не містили детального механізму реалізації природоохоронної політики.

У програмі «Блоку Юлії Тимошенко» екологічна проблематика була включена до ширшого соціального блоку. Політична сила декларувала захист довкілля, забезпечення громадян чистою водою та якісними харчами поряд із такими соціальними завданнями, як доступна освіта, комфортне житло, низький пенсійний вік і створення робочих місць для молоді (ЦДАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 60–61). Отже, екологічна тематика у програмі БЮТ функціонувала насамперед як складова якості життя громадян. Водночас блок пов'язував розвиток держави з використанням транзитних можливостей України для посилення її позицій на міжнародній арені.

У програмі блоку «Наша Україна» екологічна проблематика була подана стисло й пов'язувалася передусім із модернізацією економіки відповідно до європейських стандартів. Блок наголошував на необхідності запровадження європейських екологічних вимог під час створення та реконструкції виробничих потужностей, розглядаючи це як один із механізмів поліпшення стану довкілля (Політичні партії, 2002: 22–25).

У передвиборчій програмі виборчого блоку «Народний рух України» екологічна проблематика була представлена як один із напрямів державного розвитку. Блок декларував необхідність

подолання екологічної кризи та перетворення України на територію екологічної стабільності, поєднуючи ці завдання з розвитком транспортної інфраструктури та економічним зростанням. Однак програма не містила конкретних механізмів реалізації задекларованих екологічних цілей, обмежуючись їх загальним проголошенням (Політичні партії, 2002: 66).

До партій, де екологічна проблематика була пов'язана із ширшими ідеологічними або соціально-економічними концепціями, належала Комуністична партія робітників і селян. У її програмі екологічні питання вписувалися в концепцію «стійкого» або безкризового розвитку України. Партія декларувала необхідність розроблення програми, яка мала охоплювати соціально-економічні проблеми, питання екології, раціональної розробки та використання природних і людських ресурсів (Політичні партії, 2002: 143–150).

Всеукраїнське об'єднання лівих «Справедливість» не відносило екологічну політику до ключових програмних пріоритетів, однак містило окремі положення щодо охорони довкілля. Партія виступала за встановлення жорсткого державного контролю у сфері захисту навколишнього середовища, розглядаючи його як один із напрямів державної соціальної політики. Екологічна складова програми була пов'язана з ідеєю посилення ролі держави в управлінні економікою та суспільством, що передбачало активне державне регулювання природоохоронної діяльності (Політичні партії, 2002: 135–140).

У програмі Ліберальної партії України (оновленої) екологічна політика не була виокремлена як самостійний напрям, однак на концептуальному рівні партія проголошувала необхідність гармонійної взаємодії людини, суспільства, держави і природи. Це положення вписувалося в ширшу систему ліберальних цінностей, пов'язаних із правами людини, свободою особистості та відповідальністю перед суспільством. Практичним виявом цього підходу стала теза про державний контроль за ефективним використанням земельних ресурсів за умов утвердження приватної власності на землю (Політичні партії, 2002: 166–170).

Селянська партія України не розглядала екологічну політику як окремий напрям, однак її програма містила положення, пов'язані з раціональним використанням земельних ресурсів і розвитком аграрної сфери. Земля трактувалася як суспільне надбання, а земельні відносини – як простір реалізації принципу соціальної справедливості. Державна підтримка села, відновлення агропромислового комплексу та забезпечення

продовольчої безпеки мали сприяти ефективному використанню ресурсного потенціалу аграрного сектору, хоча власне природоохоронний компонент залишався недостатньо розкритим (Політичні партії, 2002: 209–213).

Партія «Нова генерація України» зверталася до екологічної тематики переважно через ідею відповідальності сучасного покоління перед нащадками. Конкретнішим положенням було впровадження ресурсозберігаючих технологій у процесі реформування житлово-комунального господарства. Крім того, розвиток туристичної й курортної сфери передбачав збереження природно-рекреаційного потенціалу держави. Водночас програма не містила спеціального блоку щодо охорони довкілля, екологічної безпеки чи природоохоронного законодавства (Політичні партії, 2002: 189–193).

Народна партія вкладників та соціального захисту також не мала розробленої екологічної програми, проте використовувала природно-ресурсну риторичку в загальному соціально-економічному контексті. Партія декларувала необхідність використання природних багатств України в інтересах усього суспільства, підкреслюючи, що ресурси держави мають слугувати джерелом добробуту громадян. Хоча конкретні питання охорони довкілля, екологічної безпеки чи раціонального природокористування в програмі не деталізувалися (Політичні партії, 2002: 173–178).

Третій тип становлять передвиборчі програми, в яких екологічна проблематика згадується фрагментарно, зокрема зводилася переважно до наслідків Чорнобильської катастрофи. Так, Партія реабілітації тяжкохворих України проголошувала одним із ключових завдань ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи та реабілітацію зони відчуження. Крім того, партія виступала за безподаткове ввезення в Україну екологічно чистих продуктів харчування, що засвідчувало увагу до взаємозв'язку між станом довкілля та здоров'ям населення. Водночас ця екологічна складова була підпорядкована загальній концепції медичної та соціальної реабілітації громадян (Політичні партії, 2002: 194–195).

Виборчий блок політичних партій «Єдність» звертався до екологічної проблематики лише опосередковано. У програмі йшлося про ухвалення «Соціального кодексу», який мав стати переліком соціальних гарантій для ветеранів Другої світової війни, війни в Афганістані та інших воєнних конфліктів, а також для всіх постраждалих від наслідків Чорнобильської катастрофи (ІЦАГОУ Ф. 335. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 39). Отже, як і в низці про-

грам лівих політичних сил, екологічний аспект тут поставав не як питання охорони природи, а як проблема соціального захисту громадян, які постраждали від техногенної катастрофи.

Четвертий, найнижчий рівень екологічної репрезентації демонстрували політичні сили, у програмах яких природоохоронна проблематика фактично була відсутня або з'являлася лише у вигляді випадкової згадки. Наприклад, у програмі виборчого блоку «ЗУБР (За Україну, Білорусь та Росію)» єдина дотична згадка стосувалася підвищення ефективності природних монополій у контексті економічних реформ (Політичні партії, 2002: 54).

До політичних сил, які не приділяли уваги екологічному становищу України як окремій проблемі, належали Комуністична партія України (оновлена), СДПУ(о), Соціалістична партія України, «Руський блок», Українська політична партія «Християнський рух», Соціал-демократична партія України, Всеукраїнська партія «Нова сила», Всеукраїнська партія трудящих, Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє», «Всеукраїнське об'єднання християн», «Команда озимого покоління», «Яблуко». Їхні програми були зосереджені переважно на соціальній політиці, державному устрої, економічних реформах тощо. Відсутність екологічного блоку в цих документах свідчить, що для значної частини політичного спектра 2002 р. екологічні питання не стали самостійним і конкурентоспроможним напрямом передвиборчої мобілізації.

Висновки. Отже, аналіз передвиборчих програм політичних партій і блоків, які брали участь у парламентських виборах 2002 р., здійснений згідно з авторською класифікацією засвідчує, що хоча понад половина політичних сил (57,6%) тією чи іншою мірою включала екологічну проблематику до своїх передвиборчих програм, лише 15,2% із них розглядали її як один із ключових напрямів власної політичної діяльності. Найчисельнішою виявилася група партій і виборчих блоків, що складає 42,4%, для яких питання охорони довкілля були важливим, але другорядним елементом програмних документів, інтегрованим до ширших соціально-економічних, аграрних чи енергетичних пріоритетів. Водночас понад третина учасників виборчої кампанії, а саме 36,4%, взагалі не порушувала екологічної проблематики,

що свідчить про відсутність усталеної традиції включення природоохоронних питань до програмних засад більшості політичних сил. Це дає підстави стверджувати, що станом на 2002 р. екологічний порядок денний уже став помітною складовою українського політичного дискурсу, однак ще не набув статусу універсального та обов'язкового елемента партійної конкуренції.

Екологічна проблематика вже була присутня у політичному дискурсі, однак рівень її осмислення залишався нерівномірним. Найбільш послідовно й системно природоохоронні ідеї були представлені програмі Партії Зелених України, а також окремих партій і блоків, які розглядали охорону довкілля, екологічну безпеку, раціональне використання природних ресурсів та модернізацію виробництва як складові довгострокового розвитку держави. Водночас для значної частини політичних сил екологічна тематика не була самостійним програмним пріоритетом. Вона найчастіше включалася до ширших соціально-економічних, аграрних, енергетичних або модернізаційних концепцій.

Окремою рисою передвиборчої риторики 2002 р. було часте поєднання екологічної і соціальної складової. Наслідки Чорнобильської катастрофи, захист постраждалих громадян часто подавалися не як елементи комплексної природоохоронної стратегії, а як складові соціального захисту населення. Такий підхід демонструє, що екологічна безпека у партійних програмах початку 2000-х рр. переважно осмислювалася через її вплив на людину, добробут і соціальні гарантії. Водночас чимало політичних партій і виборчих блоків фактично не приділяли уваги екологічному становищу України.

Таким чином, парламентські вибори 2002 р. відобразили перехідний стан екологічного дискурсу в українській політиці. З одного боку, екологічні питання вже вийшли за межі суто громадської природоохоронної активності й були включені до програм низки політичних сил. З іншого боку, більшість партій розглядала їх фрагментарно, декларативно або підпорядковувала іншим політичним завданням. Отже, екологічні ідеї у передвиборчих програмах 2002 р. були важливим, але ще не повною мірою інституціоналізованим напрямом партійної конкуренції, що відображало загальний стан становлення екологічної політики в Україні початку XXI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексієвський М. Розвиток екологічного руху в контексті національно-державного відродження України (кін. 80-х – 90-і рр. XX ст.). *Україна – Європа – Світ : міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2011. Вип. 6–7. С. 74–82.

2. Бугайчук А. Особливості програмних документів екологічних партій в Україні. *Літопис Волині*. 2021. № 24. С. 187–195.
3. Заключний звіт ОБСЄ. Україна. Парламентські вибори 31 березня 2002 року. Варшава: Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, 2002. 38 с. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2002_osce_ndu.pdf (дата звернення: 29.07.2026).
4. Калюжна Ю. І. Інтеграція екологічного питання в український політичний простір: проблемні аспекти. *Сучасне суспільство*. 2020. № 1. С. 104–116.
5. Ковпак Л. Екологічні проблеми України у програмних документах та діяльності НРУ (кінець 1980-х – початок 1990-х років). *Україна – Європа – Світ: міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2009. Вип. 4. С. 129–142.
6. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуська конвенція). *Екологія. Право. Людина*: веб-сайт. URL: <https://epl.org.ua/environment-tax/orguska-konventsiiya/> (дата звернення: 29.07.2026).
7. Парламент України – Вибори-98: інформаційно-аналітичне видання. Київ: Центральна виборча комісія України, 1998. 723 с. URL: https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/vibory1998_2.pdf (дата звернення: 29.07.2026).
8. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про оголошення всієї території Української РСР зоною екологічного лиха» від 1 серпня 1990 р. № 95-XII.
9. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 29.07.2026).
10. Тимченко М. М. Екологістські політичні рухи сучасної України: проблеми інституціоналізації. *Регіональні студії*. 2021. № 27. С. 34–38.
11. Україна. Звіт аналізу навколишнього середовища України. Вашингтон: Світовий банк, 2016. 121 с. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/589411470215950798/pdf/ACS16696-UKRAINIAN-PUBLIC-UkraineCountyEnvironmentalAnalysisUaWeb.pdf> (дата звернення: 29.07.2026).
12. Облікова картка партії (виборчого блоку партій). *Центральна виборча комісія України*: веб-сайт. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc12v4229.html> (дата звернення: 29.07.2026).
13. Шаройкіна О.А., Бородин Є.І., Колохіна А.С., Колохін І.В. Політичні партії та вибори–2002 на Дніпропетровщині. Дніпропетровськ: Літера ЛТД, 2002. URL: <https://dcsi.dp.ua/wp-content/uploads/2020/05/Polit-partii-ta-vybory-2002.pdf> (дата звернення: 29.07.2026).
14. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. Ф. 335. Народнo-демократичне об'єднання «Нова Україна». Оп. 1. Спр. 100. Передвиборчі програми політичних партій, виборчих блоків тощо. 151 арк.

REFERENCES

1. Aleksiievets M. (2011) Rozvytok ekolohichnoho rukhu v konteksti natsionalno-derzhavnoho vidrodzhennia Ukrainy (kin. 80-kh – 90-i rr. KhKh st.). [Development of the Environmental Movement in the Context of the National and State Revival of Ukraine (Late 1980s–1990s)] *Ukraina – Yevropa – Svit : mizhnar. zb. nauk. pr. Serii: Istorii, mizhnarodni vidnosyny*, Ternopil, 6–7. 78–79. [in Ukrainian].
2. Buhaichuk A. (2021) Osoblyvosti prohramnykh dokumentiv ekolohichnykh partii v Ukraini. [Features of the Program Documents of Environmental Political Parties in Ukraine] *Litopys Volyni*, 24, 187–195. [in Ukrainian].
3. Zakliuchnyi zvit OBSiE. Ukraina. Parlamentski vybory 31 bereznia 2002 roku [Final Report OSCE. Ukraine. Parliamentary Elections, 31 March 2002] (2002). Biuro demokratychnykh instytutiv i prav liudyny OBSiE, Varshava. https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2002_osce_ndu.pdf [in Ukrainian].
4. Kaliuzhna Yu. (2020) Intehratsiia ekolohichnoho pytannia v ukrainskyi politychnyi prostir: problemni aspekty [Integration of the Environmental Issue into the Ukrainian Political Space: Problematic Aspects] *Suchasne suspilstvo*, 1(20), 104–116. [in Ukrainian].
5. Kovpak L. (2009) Ekolohichni problemy Ukrainy u prohramnykh dokumentakh ta diialnosti NRU (kinets 1980-kh – pochatok 1990-kh rokiv) [Environmental Problems of Ukraine in the Program Documents and Activities of the People's Movement of Ukraine (Late 1980s – Early 1990s)] *Ukraina–Ievropa–Svit: Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istorii, mizhnarodni vidnosyny*, Ternopil, 4, 129–142. [in Ukrainian].
6. Konventsiiia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostup do pravosudiv z pytan, shcho stosuutsia dovkillia (Orhuska konventsiiia) [Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention)] (1998). Ekolohiia. Pravo. Liudyna: veb-sait. <https://epl.org.ua/environment-tax/orguska-konventsiiya/> [in Ukrainian].
7. Parlament Ukrainy – Vybory-98: informatsiino-analitychne vydannia [Parliament of Ukraine – Elections-98: Information and Analytical Publication] (1998). Tsentralna vyborcha komisiia Ukrainy, Kyiv, 723. https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/vibory1998_2.pdf [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR «Pro oholoshennia vsiei terytorii Ukrainskoi RSR zonoiu ekolohichnoho lykha» vid 1 serpnia 1990 r. № 95-XII [Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR "On Declaring the Entire Territory of the Ukrainian SSR an Ecological Disaster Zone"] (1990). [in Ukrainian].
9. Pro Osnovni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy u haluzi okhorony dovkillia, vykorystannia pryrodnykh resursiv ta zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 5 bereznia 1998 r. № 188/98-VR [On the Main Directions of the State Policy of Ukraine in the Field of Environmental Protection, Use of Natural Resources and

Ensuring Environmental Safety: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of March 5, 1998 No. 188/98-VR] (1998). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

10. Tymchenko M. (2021) Ekolohistski politychni rukhy suchasnoi Ukrainy: problemy instytutsionalizatsii [Environmental Political Movements of Modern Ukraine: Problems of Institutionalization] *Rehionalni studii*, 27, 34–38. [in Ukrainian].

11. Ukraina. Zvit analizu navkolyshnoho seredovyshcha Ukrainy [Ukraine. Country Environmental Analysis] (2016). Svitovyi bank, Vashynhton, 121. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/589411470215950798/pdf/ACS16696-UKRAINIAN-PUBLIC-UkraineCountryEnvironmentalAnalysisUweb.pdf> [in Ukrainian].

12. Oblikova kartka partii (vyborchoho bloku partii) [Party (electoral bloc of parties) registration card]. Tsentralna vyborcha komisiia Ukrainy: veb-sait. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc12v4229.html> [in Ukrainian].

13. Sharoikina O. A., Borodin Ye. I., Kolokhina A. S., Kolokhin I. V. (2002) Politychni partii ta vybory–2002 na Dnipropetrovshchyni [Political Parties and Elections–2002 in Dnipropetrovsk Region]. Dnipropetrovsk: Litera LTD. <https://dcsi.dp.ua/wp-content/uploads/2020/05/Polit-partii-ta-vybory-2002.pdf> [in Ukrainian].

14. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky [Central State Archive of Public Associations and Ukrainica]. F. 335. Narodno-demokratychnie obiednannia «Nova Ukraina». Op. 1. Spr. 100. Peredvyborchi prohramy politychnykh partii, vyborchykh blokiv toshcho. 151 ark. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

